

Research Article

The Role of Psychological Assets in Religious Education¹

Ali Ebrahimiinia

Instructor, Department of Language and Literature, Farhangian University, Qom,
Iran. ali.ebrahimiinia@gmail.com

Abstract

The purpose of the present study is to explain the role of psychological assets in religious education. The research method is descriptive-analytic and the results showed that psychological assets and its main components can be the inspiring source to continue religious activity and increases the chance of reaching inner peace, spiritual power to acquire divine attributes. In other words, features of psychological assets facilitate the way of becoming like God -as the goal of religious education- and provide necessary mental power and energy for people at difficulties, limitations, and obstacles to continue their activities. Components of psychological asset and religious education either directly or through a range of component meanings are interrelated; so that 4 components of psychological asset (self-efficiency, hopefulness, optimism, and resilience) can contribute to creating and continuing religious behaviors. As a result, people can prepare themselves to undertake action and achieve perseverance, resilience, and endurance (patience) to reach their goals.

Keywords: Religious Education, Psychological Asset, Self-efficiency, Optimism, Hopefulness, Resilience.

1. **Received:** 2022/07/01 ; **Revision:** 2022/08/17 ; **Accepted:** 2022/09/11 ; **Published online:** 2022/09/24

DOI: 10.22034/riet.2022.12621.1139

© the authors

<http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir/>

Publisher: Farhangian university

نقش سرمایه روان‌شناختی در تربیت دینی^۱

علی ابراهیمی‌نیا

مربی، بخش زبان و ادبیات، دانشگاه فرهنگیان، قم، ایران. ali.ebrahimiya@gmail.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر تبیین نقش سرمایه روان‌شناختی در تربیت دینی بود. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و نتایج نشان داد سرمایه روان‌شناختی و مؤلفه‌های اساسی آن در کنشگری دینی می‌تواند منبعی برانگیزاننده و استمراربخش باشد و احتمال رسیدن به بهجت درونی و معنوی و قدرت روحی و کسب صفات الهی را افزایش دهد. به عبارت دیگر، سرمایه روان‌شناختی مسیر رسیدن به خداگونه‌گی افراد - به عنوان غایت تربیت دینی- را هموار می‌سازد و توان و انرژی روانی لازم را در شرایط دشوار و محدودیت‌ها، موانع و استمرار فعالیت‌ها تأمین می‌نماید. مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی و تربیت دینی به طور مستقیم یا با طیف معانی مؤلفه‌ها درهم تنیده شده‌اند؛ به طوری که چهار مؤلفه سرمایه روان‌شناختی (خودکارآمدی، امیدواری، خوش‌بینی و تاب‌آوری) می‌توانند یکی از پیش‌آیندهای ایجاد و تداوم رفتارهای دینی محسوب شوند و افراد با داشتن این سرمایه، آمادگی لازم را برای ورود به صحنه عمل، پیدا کنند و از پشتکار، مقاومت و سرسختی (صبر) برای دستیابی به اهداف برخوردار شوند.

کلیدواژه‌ها: تربیت دینی، سرمایه روان‌شناختی، خودکارآمدی، خوش‌بینی، امیدواری، تاب‌آوری.

۱. مقدمه

خداوند در خلقت انسان از روح خود بر او دمید (حجر، ۲۹). بر این اساس به طور بالقوه دارای توانایی و ظرفیت‌های وجودی زیادی است که اگر به‌طور صحیح مورد پرورش قرار گیرد، می‌توان به سعادت و خداگونگی او امیدوار بود و در این مسیر، دین بستر بسیار مناسبی است تا قابلیت‌ها و توانمندی افراد را با جهت‌گیری الهی و والا به شکوفایی برساند. علاوه بر فطرت که سرمایه اصلی وجود انسان را فراهم می‌آورد، تربیت نیز در شکل‌گیری شخصیت و جهت‌دهی به قابلیت‌ها و استعدادها نقش بسیار مهمی دارد. در جامعه‌ای که ما در آن زندگی می‌کنیم، دین محور فعالیت‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و به طور کلی سامان‌دهنده دنیای مادی و معنوی است؛ از این رو تربیت نیز در این جامعه رنگ و بوی دینی به خود می‌گیرد تا افرادی فرهیخته و رشدیافته در تمامی زمینه‌ها به جامعه معرفی شوند. بنابراین، تربیت دینی با برخورداری از گستره وسیع و هماهنگ با فطرت انسانی می‌تواند عمیق‌ترین معنا را برای زندگی انسان در نظر بگیرد و کنش‌ها و واکنش‌ها و رفتارها را در گستره‌ای با حضور جنبه‌های مادی و متافیزیکی جهت داده و تبیین نماید.

یکی از ساحت‌های شش‌گانه سند تحول بنیادین، ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی است که با تربیت دینی و اعتقادی همبستگی دارد (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰). اما سؤال اساسی این است که این ساحت در مدارس چگونه، چه میزان و با استفاده از چه راهبردهایی مورد توجه و آموزش قرار می‌گیرد؟ آیا نگرش مناسبی در ذهن مدیران، معلمان و اولیای دانش‌آموزان در مورد تربیت دینی شکل گرفته است؟ و افرادی که در این نوع تربیت نقش ایفا می‌کنند یا تحت تأثیر آن قرار می‌گیرند، از سرمایه روانشناختی و توان روانی لازم برخوردار هستند؟ پاسخ به این سؤال‌ها پژوهش‌های متناسب با آن‌ها را نیاز دارد. پژوهش حاضر درصدد است تا نقش سرمایه روان‌شناختی را در تربیت دینی بررسی نماید.

اعتقاد عمیق دینی نمی‌تواند جبری باشد؛ چرا که انسان موجودی مختار، آزاد و با اراده آفریده شده است و جبر با این ویژگی‌ها سنخیتی ندارد (فیاض و شرفی، ۱۳۹۸). بنابراین، حرکت در مسیر دین‌داری و تجربه‌اندوختن دینی و تداوم آن تا رسیدن به قله‌های رشد و سعادت، به توان و انرژی روانی بالایی احتیاج دارد. این نیرومندی روانی را سرمایه روانشناختی می‌تواند تأمین کند. سرمایه روان‌شناسی ریشه در روانشناسی مثبت‌گرا دارد و با بهزیستی روانی در ارتباط بوده و عبارت است از مجموعه‌ای از ویژگی‌ها و توانمندی‌های مثبت افراد که می‌توانند مثل یک منبع پر قدرت موجب رشد و ارتقاء فرد

شوند. امیدواری،^۱ خوش بینی،^۲ خودکارآمدی^۳ و تاب‌آوری^۴ مؤلفه‌های اصلی سرمایه روانشناختی هستند (آوی و همکاران، ۲۰۱۱).

مرور مطالعات انجام شده در رابطه با سرمایه روان‌شناختی، نشان می‌دهد که مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی در زمینه‌های مختلف دارای اثربخشی است. در زمینه تربیت دینی پژوهش‌هایی که مستقیماً به نقش سرمایه روان‌شناختی در تربیت دینی پرداخته باشند، یافت نشد. در ادامه به برخی پژوهش‌های مرتبط اشاره می‌شود.

خالدین (۱۳۹۶)، در پژوهشی تأکید می‌کند که معنویت می‌تواند باعث ارتقاء مؤلفه‌های مثبت در افراد شود و مانعی در مقابل منفی‌نگری باشد.

افخمی اردکانی و توکلی (۱۳۹۵) نیز در پژوهشی نشان دادند که سبک زندگی اسلامی بر روی سرمایه روان‌شناختی اثر مستقیم، مثبت و معناداری دارد و سرمایه روان‌شناختی می‌تواند نقش میانجی معناداری بین سبک زندگی و سرمایه اجتماعی ایفا کند.

چناری و کرباسیان (۱۳۹۴)، در پژوهشی به عامل سکوت که در طیف معنایی تاب‌آوری (یکی از مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی) قرار دارد، پرداخته و در دل سکوت به عناصری چون تفکر و تأمل، تمرکز، بردباری و افزایش علم و حکمت اشاره می‌کنند.

گل‌پرور، دارایی و خیاطان (۱۳۹۳) در پژوهشی گزارش کردند که بهزیستی معنوی زمینه مناسبی برای سرمایه روان‌شناختی فراهم می‌کند و سرمایه روان‌شناختی نیز در ارتقاء بهزیستی معنوی ایفا نقش می‌کند.

اعرافی و حسین‌پناه (۱۳۹۲) نیز در پژوهشی به نقش عوامل انسانی یعنی نخبگان دینی در تربیت دینی تأکید می‌کنند و برای آنان هم در بُعد شناختی، هم در بُعد عاطفی و هم در بُعد رفتاری نقش قابل توجهی در نظر می‌گیرند. از این‌رو یک الگو برای تأثیرگذاری ضرورت دارد از سرمایه روان‌شناختی غنی برخوردار باشد تا در بافت‌های مختلف بتواند بر کارکرد الگویی خود عمل کند.

حضور و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی نشان دادند که سرمایه‌گذاری روی سرمایه روان‌شناختی،

-
1. Hope
 2. Optimism
 3. Self-efficacy
 4. Resilience

به‌مثابه سرمایه‌گذاری روی سایر سرمایه‌ها است.

کشاوری (۱۳۸۷) نیز در پژوهشی به‌نُه شاخص در حوزه تربیت دینی اشاره می‌کند که عبارتند از: معرفت و بصیرت، تفکر و تعقل، کرامت انسانی، عزت نفس، محبت و مهرورزی، اعتدال، صبر و بردباری، حریت و آزادگی و عمل.

۲. روش پژوهش

برای پاسخ به سؤال پژوهش، با توجه به ماهیت آن، از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شد. ابتدا داده‌ها انتخاب و خلاصه شد؛ سپس برای تحلیل داده‌ها، روابط بین موضوعات بررسی و مفاهیم مرتبط با تربیت دینی و سرمایه روان‌شناختی دسته‌بندی و طبقه‌بندی شدند و سرانجام براساس شواهد و ایجاد روابط منطقی میان مطالب، نتایج قابل پذیرش استخراج و ارائه شد.

۳. مبانی نظری و مفهومی

۳-۱. تربیت دینی

تربیت دینی مجموعه‌ای از اعمال عمدی و هدفمند برای آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به دیگری است، به طوری که آن فرد در نظر و عمل نسبت به آن آموزه‌ها متعهد و پایبند باشد (چناری و کرباسیان، ۱۳۹۴). یکی از نزدیک‌ترین مفاهیم به مفهوم تربیت دینی، دین‌داری است. دین‌داری یا تدین، دارای چهار مؤلفه است که اگر این مؤلفه‌ها همزمان در فرد ظاهر شود، او را دین‌دار می‌دانند: مؤلفه اعتقادی و فکری، تجربه درونی، التزام درونی و عمل (باقری، ۱۳۸۴). در بیانی، تربیت دینی زمینه‌ساز ایجاد هویت دینی و رشد متعادل دین‌داری در همه جنبه‌ها در نظر گرفته می‌شود (صادق‌زاده قمصری، ۱۳۸۰). پژوهشگران حوزه تعلیم و تربیت، تربیت دینی را تربیتی نظام‌وار، ناظر بر تمامی ابعاد تربیتی، اعم از فردی و اجتماعی، متمرکز به ساحت دین‌داری و التزام به دین می‌دانند که در آن همراهی فردی به‌عنوان الگو و راهبر به همراه متربی ضروری است (برودبنت، ۲۰۱۵)؛ به نقل از: سلطانی کوهانستانی و فنی اصل، ۱۳۹۸). در دایره‌المعارف بین‌المللی تعلیم و تربیت، تربیت دینی چنین تعریف شده است: آموزش منظم و برنامه‌ریزی شده که هدف آن دستیابی فرد به اعتقاداتی درباره وجود خداوند، حقیقت جهان هستی، زندگی و ارتباط انسان با پروردگارش و دیگر انسان‌هایی است که در جامعه با آنها

زندگی می‌کند و بلکه [ارتباط] با همه آحاد بشر است (قاسم‌پور دهاقانی و جعفری، ۱۳۸۸).
 برای تربیت دینی مؤلفه‌های متعددی قابل شمارش است که بر مبنای دیدگاه نظریه‌پردازان تربیت دینی، به مهم‌ترین آن‌ها با خلاصه و فشرده نمودن مفاهیم، اشاره می‌شود: غایت‌نگری، رشد دینی فراگیر محور، ارزش ذاتی دین، معرفت‌شناسی دینی، درک ارتباط دین و تربیت، انگیزه‌های اخلاقی و دینی (سلطانی کوهانستانی و فنی اصل، ۱۳۹۸). از دیگر مؤلفه‌های تربیت دینی می‌توان به عقلانیت، تقوای حضور، ارزیابی، گزینش و طرد اشاره کرد (سلحشور و خنکدار طارسی، ۱۳۹۲). در دیدگاه اسلامی غایت تربیت دینی، الله و موضوع آن، افکار، اخلاق و رفتار آدمی است که باید بر اساس تعلیمات اسلامی پرورش یابد (سلحشور و خنکدار طارسی، ۱۳۹۲).

۳-۲. رویکردهای تربیت دینی

اعتقاد به خالق هستی، هیجانان آدمی را به سمت خدا هدایت می‌کند و موجب ظهور تجربه‌های دینی می‌شود. تجربه دینی نوعی از ادراک است که علاوه بر داشتن مؤلفه‌ها و ساختار مشترک با تجربه‌های حسی، نقش مهمی در موجه ساختن باورهای دینی ایفا می‌کند. وجود گوهر آگاهی در این تجربه به واسطه خداوند، آن را متمایز می‌سازد (شریف‌زاده، تسلیمیان و جوادی بورا، ۱۳۹۵). مفهوم تجربه دینی بر اثر تغییر در مفهوم ایمان (بنیادی‌ترین سازه دین) و به دنبال آن مفهوم دین، متولد شد (مدنی فر، ۱۳۹۴). مفهوم تربیت دینی، براساس سه منبع شناخت یعنی عادت، عقلانیت و شهود دارای سه رویکرد عمده است:

۱) رویکرد مبتنی بر عادت (عادت‌آموزی مبنای شکل‌گیری رفتار دینی، استفاده از تلقین و تحمیل و ناچیز بودن نقش عقل)،

۲) رویکرد مبتنی بر عقلانیت (تأکید بر عقل و معرفت عقلانی، انجام مناسک با پشتوانه عقلی و معرفی و انگیزه‌های درونی)،

۳) رویکرد شهودی (دین‌داری تجربه امر قدسی، پالودن دل از پلیدی‌ها و آلودگی‌ها).

تلخایی (۱۳۹۵)، رویکرد مبتنی بر هیجان را نیز اضافه می‌نماید که بر تقدم باور بر فهم تأکید دارد. دو رویکرد عقلانیت و شهودی مناسب‌تری با تربیت دارد؛ زیرا به آزادی و فهم، آنچنان که سزاوار انسان است، توجه می‌شود (شریف‌زاده، تسلیمیان و جوادی بورا، ۱۳۹۵). همچنین مطالعات مغز و اعصاب نشان می‌دهد بین منطقه هیجانی مغز مانند آمیگدال و مناطق تفکر سطح بالا یعنی پیش پیشانی، یکپارچگی نزدیکی وجود دارد. بنابراین، استنتاج‌های دینی مانند سایر استنتاج‌ها باید هم جنبه

شناختی و هم جنبه هیجانی داشته باشد؛ از این رو، در فرایند تربیت، نمی‌توان تربیت دینی عقلانی و احساسی را از هم جدا کرد، افزون بر این تربیت دینی اثربخش، در گرو درگیر ساختن همه انواع بازنمایی‌ها است (تلخایی، ۱۳۹۵).

۳-۳. مراحل رشد ایمانی

برای درک بهتر تربیت دینی و شناخت زمینه‌های این نوع تربیت، مراحل رشد ایمانی فاولر^۱ درخور توجه و تأکید است. یکی از مهم‌ترین مدل‌های رشد معنوی-مذهبی در سال‌های اخیر، نظریه فاولر است. او در چارچوب فراهم شده، سیر تکامل ادراک بشر از خداوند و تأثیر موجود برتر بودن بر هسته ارزش‌ها، باورها و معانی در زندگی و روابط بین فردی را بیان می‌کند. فاولر ایمان را فرایندی پویا از تعهدات می‌داند که بر پایه آن، بر اعتماد و وفاداری، وابستگی و اعتماد به نفس، منابع ارزش، تصورات و واقعیت‌های قدرت خود تمرکز می‌کنیم. همچنین او ایمان را یک نیاز و ظرفیت ذاتی بشر معرفی می‌کند که در زمینه‌های بین فردی توسعه می‌یابد (زنداونیان، طیبی و رسولی، ۱۳۹۴). فاولر یک پیش مرحله و شش مرحله برای رشد ایمانی طراحی کرد. پیش مرحله (تولد تا دوسالگی)، ایمان نامتمایز (نامشخص-ابتدایی) است و شالوده رشد ایمانی قوی، به رابطه کودک با مراقبانش بستگی دارد.

مرحله اول: ایمان شهودی-تصویری (سه تا هفت سالگی): در این مرحله، تفکر کودک سیال و پر از تخیل و تحت تأثیر تصورات و نامحدود است. تخیلات، احساسات، داستان‌ها و حقایق دهم تنیده و اغلب نامتمایزند. همچنین خدا مانند هوای اطراف شرح داده می‌شود و بازنمایی از خدا به ارتباطات کودک، به ویژه رابطه با والدین بستگی دارد. در این مرحله ارتباط کودک و والد مهم‌ترین تجربه ایمانی او است. تصاویر وحشت‌بار و ویرانگر انباشته شده در تصورات کودک، یکی از آفت‌های این مرحله است.

مرحله دوم: ایمان اسطوره‌ای و واقعی (کودکی و پس از آن): در این مرحله خدا معمولاً با اصطلاحات انسانی و با داشتن تمایلات و کشمکش‌های انسانی بیان می‌شود. خداوند رحیم و مهربان دیده شده و حس مقابله به مثل شدیدی در برابر انسان‌ها دارد و ایده‌های ایمانی شکل گرفته و رشد می‌کند.

مرحله سوم: ایمان ترکیبی-عرفی (نوجوانی و پس از آن): در این مرحله بازنمایی خدا در ذهن افراد به شیوه پذیرش عشق، درک کردن، وفاداری و داشتن سیستم حمایتی در دوران بحران، پایه‌ریزی می‌شود. در این موقع جستجوی مبانی الهی نیز شروع می‌شود و نوجوانان خواستار خدایی هستند که آن‌ها را

بپذیرد و هویت شخصی‌شان را تأیید کند.

مرحله چهارم: ایمان انفرادی - تأملی (بزرگسالی و پس از آن): این مرحله دو ویژگی عمده دارد: عبور از نقد سیستم ارزشی که قبلاً پذیرفته شده بود؛ آشکار شدن خوداجرایی. خوداجرایی به پذیرش مسئولیت‌های صریح در مورد باورها و سبک زندگی شخص اشاره دارد.

مرحله پنجم: ایمان پیوندی (اواسط دهه سوم زندگی و پس از آن): افراد در این مرحله بر تشریفات مذهبی همه سنت‌ها احترام قائل بوده، علاقمند و پذیرای حقایق دیگر فرهنگ‌ها و مذاهب هستند.

مرحله ششم ایمان جهانی (میان‌سالی و پس از آن): فردی که به این مرحله نایل شوند، دغدغه‌هایشان خلقت و مخلوق به عنوان یک کل فارغ از ملیت، طبقه اجتماعی، سن، جنسیت، نژاد، ایدئولوژی سیاسی و باورهای مذهبی است. آن‌ها به عدالت و عشق واقعی متعهدند و رؤیای دنیایی خدایی، افضل و دگرگون شده را در سر دارند (زنداونیان، طیبی و رسولی، ۱۳۹۴).

۳-۴. سرمایه روان‌شناختی

بهزیستی روانی عبارت است از احساس مثبت و رضایت‌مندی عمومی از زندگی خود و دیگران در حوزه‌های مختلف مانند شغل و... که بر تلاش برای کمال و تحقق ظرفیت‌های بالقوه فرد تأکید دارد. بنابراین، افرادی که بهزیستی بالایی دارند، بیشتر هیجان‌ات مثبت را تجربه می‌کنند و از رخدادهای و حوادث اطراف خود ارزیابی مثبتی دارند (بهادری خسروشاهی و همکاران، ۱۳۹۱).

روان‌شناسی بالینی به‌طور سنتی به کمبودها و ناتوانی‌ها تأکید داشته است و توانمندی، انعطاف‌پذیری، و تدبیرمندی افراد را به ندرت مورد توجه قرار می‌داد. با آمدن روان‌شناسی مثبت‌گرا در دهه نود، توجه‌ها به توانمندی‌های سازنده هر فرد که قوی‌ترین ابزار در زرادخانه درمان به حساب می‌آید، جلب شد (عبدی، ۱۳۹۱). سرمایه روان‌شناختی مانند سرمایه انسانی و اجتماعی از جمله سرمایه‌های ناملموس شمرده می‌شود. این سرمایه‌های سازمانی برخلاف سرمایه‌های ملموس با صرف هزینه‌های کم‌تر قابل هدایت و مدیریت هستند و می‌توانند نتایج درخور توجهی را به دنبال داشته باشند (هویدا، مختاری و فروهر، ۱۳۹۱).

روان‌شناسی مثبت‌گرا در سطح ذهنی^۱ شامل تجارب ذهنی مثبت است. مانند بهزیستی و رضایت‌مندی (با نظر به گذشته)، غرقه شدن، لذت و شادکامی^۲ (با نظر به حال)، خوش‌بینی، امید و

1. Subjective

2. Happiness

ایمان (با نظر به آینده). همچنین در سطح افراد درباره صفات مثبت فردی بحث می‌کند، از جمله ظرفیت عشق و کار،^۱ شجاعت، مهارت‌های بین فردی، احساس زیبایی‌شناسی، استقامت، از خودگذشتگی، اصالت و توانایی‌های درونی و خردورزی. در سطح گروهی به زمینه‌هایی چون رواج پاکدامنی اجتماعی و مؤسساتی که افراد را به سوی شهروند بهتر شدن سوق می‌دهند، مانند مسئولیت‌پذیری، تربیت، نوع دوستی، نجابت، میانه‌روی، تسامح و کار اخلاقی تأکید می‌کند (عبدی، ۱۳۹۱).

یکی از تعاریف سرمایه روان‌شناختی ارزیابی فرد در رابطه با شرایط و احتمال درک موفقیت است (هوارد،^۲ ۲۰۱۷، به نقل از: طهرانی آزاد و مجتبیایی، ۱۳۹۸). هدف اصلی فرد در زندگی، شکوفایی ظرفیت‌های وجودی بوده و شادکامی، اعتماد به نفس و سازگاری و ویژگی‌هایی از این دست، بیانگر سلامتی است (هاشمی نصرت‌آباد و همکاران، ۱۳۹۱).

سرمایه روان‌شناسی به عنوان وضعیت توسعه‌ای روان‌شناسی مثبت‌گر، دارای چهار مؤلفه خودکارآمدی، امیدواری، خوش‌بینی و انعطاف‌پذیری است. بندورا خودکارآمدی یا اعتماد به نفس را، باور فرد بر توانایی‌های خویش برای بسیج منابع انگیزشی و شناختی و راهکارهای مورد نیاز برای اجرای وظایف خاص در موقعیت‌های چالش برانگیز معرفی می‌کند (هویدا، مختاری و فروهر، ۱۳۹۱). لوتانز و همکاران (۲۰۰۷)، بر این باورند که سرمایه روان‌شناختی بر اساس مؤلفه‌های روان‌شناختی مثبت‌گرا، باعث ارتقای ارزش سرمایه انسانی و اجتماعی در سازمان می‌شود. این مؤلفه‌ها در یک فرایند تعاملی و ارزشیابانه به زندگی فرد معنا بخشیده، تلاش فرد را برای تغییر موقعیت‌های فشارزا استمرار می‌بخشد و او را برای ورود به صحنه عمل آماده کرده، مقاومت و سرسختی آن را در تحقق اهداف تضمین می‌کند (حضور و همکاران، ۱۳۹۲). امیدواری یعنی نشان دادن مقاومت در راه رسیدن به اهداف و تغییر مسیر رسیدن به اهداف و دارای سه مؤلفه عاملیت، طرح و هدف است (عثمان و منصور دین، ۲۰۱۱). خوش‌بینی بر اسناد مثبت درباره موفقیت‌های حال و آینده تأکید دارد و افراد خوش‌بین رخدادهای خوشایند را انتظار می‌کشند. خودکارآمدی بر تعهد و تلاش برای موفقیت در کارها و وظایف چالش برانگیز تأکید دارد و تاب‌آوری یعنی انعطاف‌پذیری و پایداری در زمان مواجهه با سختی‌ها و مشکلات، موانع، ناکامی‌ها و تعارض‌ها (طهرانی آزاد و مجتبیایی، ۱۳۹۸).

1. Capacity for love & vocation

2. Howard

این مؤلفه‌ها در یک فرایند ارزشیابانه و تعاملی و یک نظام به هم پیوسته است که باعث تداوم تلاش فرد در شرایط پرفشار می‌شود و برای تحقق اهداف، فرد را مقاوم می‌سازد (ماچین و هیکس^۱، ۱۹۹۹؛ به نقل از هاشمی نصرت‌آباد و همکاران، ۱۳۹۱). سلینگمن^۲ معتقد است که سرمایه روان‌شناختی بر جنبه‌های مثبت زندگی افراد نظر دارد. به باور او سرمایه انسانی و اجتماعی به آسانی قابل مشاهده و اندازه‌گیری و کنترل است در عین حال سرمایه روان‌شناختی بیشتر بالقوه بوده، به سختی توسعه می‌یابد (بهداری خسروشاهی و همکاران، ۱۳۹۱).

۴. یافته‌ها

می‌توان با استفاده از سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی به سرمایه روان‌شناختی و بهزیستی نزدیک شد. سرمایه معنوی را می‌توان به عنوان سرمایه دینی یا عامل معنابخش به زندگی و همچنین در قالب دل‌بستگی به خدای متعال قرار داد (گل پرور، دارایی و خیاطان، ۱۳۹۳). برخی شواهد نشان می‌دهد بهزیستی معنوی با نیرو، نشاط و شادمانی دارای ارتباط معنی‌داری است (فیشر^۳، ۲۰۱۰). همچنین سرمایه و بهزیستی معنوی به لحاظ نظری و به معنای گسترده کلمه می‌توانند منبع سلامت‌محور و انرژی‌بخش مرتبط، با سرمایه روان‌شناختی و سرمایه اجتماعی باشند (گل پرور، دارایی و خیاطان، ۱۳۹۳).

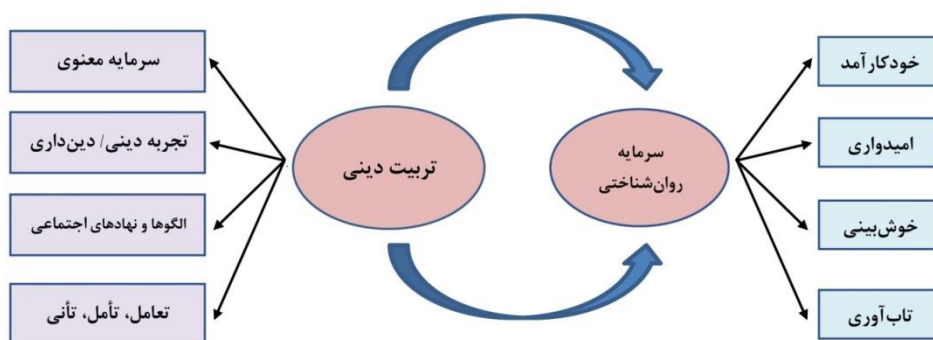
براساس نظریه منابع روان‌شناختی، مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی بیش از یک سازه سطحی با کارکردهای جزئی صرفاً در سطح رفتار و شناخت نیست، بلکه منبعی پایه، محوری و بسط‌پذیر هستند که همواره برای عمل در موقعیت‌های گوناگون با فرد همراهی کرده و احساس شادکامی، موفقیت و رضایت را ایجاد می‌کنند (هابوفول، ۲۰۰۲). سرمایه روان‌شناختی با این توان تعمیم یافته، در موقعیتی قرار می‌گیرد که می‌تواند رضایت از زندگی، اشتغال و تحصیل را تحت تاثیر قرار دهد و افراد با سرمایه روان‌شناختی بالا در برابر مشکلات، صبر و پشتکار بیشتری نشان می‌دهند و به دلیل تسلط فضای عاطفی شناختی مثبت ذهنی بیشتر، راه‌حل‌های سازنده‌تری برای حل مشکلات، پی‌جویی و به اجرا در می‌آورند. از سوی دیگر، براساس سازوکارهای ذهنی، مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی اعمال و

-
1. Machin & Hicks
 2. Seligman
 3. Fisher

کارکردهای انسان را با استفاده از برایندهای شناختی، انگیزشی، هیجانی و گزینشی تنظیم می‌کنند (گل‌پور، قاسمی و مصاحبی، ۱۳۹۳). سرمایه روان‌شناختی با تکیه بر متغیرهای روان‌شناسی مثبت‌گرا، موجب ارتقاء سرمایه انسانی (دانش و مهارت) و سرمایه اجتماعی (شبکه روابط بین انسان‌ها) می‌شود (سید جوادین و همکاران، ۱۳۹۳). مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی در یک فرایند تعاملی و ارزشیابانه به زندگی معنا بخشیده و تلاش فرد را برای تغییر موقعیت فشارزا استمرار می‌بخشد (خالدین، ۱۳۹۶). یزدخواستی، بابایی فرد و کیانی (۱۳۹۷) به نقل از الکس (۱۹۸۳) ابراز می‌دارند که مهم‌ترین عامل پیش‌بینی‌کننده موفقیت در تربیت به ویژه تربیت دینی، برداشت دانش‌آموز از توانایی‌های خود در تربیت و انتظار موفقیت در آن است. در تربیت دینی، سعادت واژه بسیار مهمی است. سعادت در متون روایی به امری گفته می‌شود که در آن خیر و برکت و شادی باشد. البته سعادت متوقف در دنیا و مفاهیم دنیایی نیست؛ بلکه آخرت و دنیای غیرمادی را هم شامل می‌شود. معادل این واژه را روان‌شناسان شادکامی «Happiness» در نظر می‌گیرند. سعادت یا شادکامی در روان‌شناسی از فضا و شرایط کلی روانشناسی متأثر می‌شود. تجربه درونی که ممکن است برای هر کس رخ دهد. همچنین مهم‌ترین عاملی است که بهزیستی را تحقق می‌بخشد (عبدی، ۱۳۹۱).

آنچنان که در شکل (۱) چارچوب مفهومی نقش سرمایه روان‌شناسی بر تربیت دینی دیده می‌شود، در این مطالعه تربیت دینی در ارتباط و متأثر از سرمایه روان‌شناختی در چهار مقوله مطرح شده است. مقوله اول سرمایه معنوی است. این سرمایه در تمامی لایه‌های زندگی فردی و اجتماعی تأثیر دارد و ارزش‌هایی چون روحیه، ایمان، صداقت، اخلاق، علاقه و انگیزه، تعهد، عزت نفس، شکرگزاری، اشتیاق و صفا و صمیمیت و... (خسروزادگان نژاد، شیرشکن و پورباقری، ۱۳۹۲) را در بر می‌گیرد. مقوله دوم تجربه دینی است. تجربه دینی مواجهه مستقیم و حضوری با آفریدگار و امور مقدس است. احساس فقر و ضعف و وابستگی نسبت به قدرت نامتناهی و گرایش به آن، دعا، مناجات با خدا، توبه، احساس استجاب دعا و... نمونه تجربه دینی است. مقوله سوم الگوها و نهادهای اجتماعی و رسانه است. در این مقوله خانواده به ویژه پدر و مادر، همچنین الگوها و نخبگان جامعه، نهادهای اجتماعی و فرهنگی و رسانه‌ها قرار دارند و در تربیت دینی نقش مهم و اساسی ایفا می‌کنند. در دنیای امروز و با پیشرفت سریع علم و فناوری و همچنین در دسترس بودن همگانی امکانات و بسترهای فناوری مانند اینترنت و شبکه‌های اجتماعی و برخورداری این رسانه‌ها از جذابیت فرمی و بصری و تنوع، تأثیر قابل توجهی بر باورهای دینی افراد به ویژه نوجوانان و جوانان می‌گذارند. مقوله چهارم تعامل، تأمل و تأنی

است. سه مفهوم اساسی که بدون آن‌ها به طور کلی تربیت و به طور ویژه تربیت دینی به سرانجام نمی‌رسد. ارتباط و تعامل سازنده با خالق، خود، خلق و مخلوق زمینه‌ساز هر کنش معنا دار دینی است. تأمل و خردورزی جزء جدا نشدنی امر تربیت دینی است و در نهایت باید به عدم شتاب و عجله اشاره کرد. تربیت به ویژه تربیت دینی سنخیتی با شتاب‌زدگی ندارد و برخوردار بودن از تاب‌آوری و آهستگی در امر تربیت تضمین‌کننده تجربه زیبایی‌شناسانه دینی است که در اثر آن، تربیت دینی با لذت و خوشایندی همراه خواهد بود.

شکل ۱- چارچوب مفهومی نقش سرمایه روان‌شناسی در تربیت دینی

در مقابل مؤلفه‌های تربیت دینی، مؤلفه‌های مفهوم نوظهور سرمایه روان‌شناختی یعنی خودکارآمدی، امیدواری، خوش‌بینی و تاب‌آوری قرار دارد. منابع درونی سرمایه روان‌شناختی بیانگر ارزیابی مثبت فرد از شرایط و احتمال موفقیت فرد براساس این منابع است. امروزه نقش این منابع در تبیین نگرش‌های عاطفی مورد توجه قرار گرفته است. هر یک از ویژگی‌های ذکر شده بر بنیان‌های نظری مستحکمی تکیه دارند و براساس شواهد تجربی، زمانی که به عنوان یک سازه در سطح بالاتر با هم ترکیب شوند، از هم‌افزایی بیشتری برخوردار شده و اثرگذاری بیشتری نیز خواهند داشت (لوتانز^۱ و همکاران، ۲۰۰۷).

خودکارآمدی به معنی داشتن اطمینان از توانایی‌های خود برای انجام تلاش مورد نیاز در به ثمر رساندن تکالیف چالش برانگیز است (رستگار، صیف و عابدینی، ۱۳۹۵). بنابراین، فرد برخوردار از خودکارآمدی سطح بالا، در انجام کارها (تجارب دینی) امیدوارتر از فرد دارای سطح پایین از

خودکارآمدی است. او متمرکز تر عمل می‌کند، از راهبردهای تازه‌تری برای انجام بهتر تجارب دینی بهره می‌گیرد، از زمان استفاده مفیدی می‌برد و عملکرد خود را هدایت می‌کند (سیف، ۱۳۹۵). خودکارآمدی انرژی روانی بالایی را در فرد تولید می‌کند تا در موقعیت‌های چالش‌برانگیز از قابلیت‌ها و توانمندی‌های خود به خوبی سود ببرد. چنانچه این توانایی با سازه و باور دینی توکل ترکیب شود، می‌توان موفقیت‌های شیرین افراد را به انتظار نشست.

امیدواری به افراد کمک می‌کند تا اهداف واقعی اما چالش‌برانگیز و قابل پیش‌بینی را در نظر بگیرند و سپس از طریق اراده معطوف به خود، انرژی و ادراک کنترل درونی دست یابند (هویدا، مختاری و فروهر، ۱۳۹۱). امیدواری، حالت انگیزشی داشتن پشتکار و ثابت قدم بودن و جهت‌دهی مجدد راهبردها و گذرگاه‌ها به سمت اهداف است (رستگار، صیف و عابدینی، ۱۳۹۵). امید یا امیدواری مؤلفه‌ای است که از طریق آن کنش‌ها و تجربه‌های دینی جهت‌دارتر و با حمایت ویژه‌ای از جنس اراده و اشتیاق، فرد را به پیش می‌راند؛ هرچند دشواری‌ها و چالش‌های زیادی در مسیر توسعه و پیشرفت او وجود داشته باشد.

خوش‌بینی شیوه‌ای از اسناددهی را مد نظر قرار می‌دهد که در آن رویدادهای فعلی و پیامدهای مورد انتظار آینده به شکلی مثبت تفسیر می‌شود (رستگار، صیف و عابدینی، ۱۳۹۵). خوش‌بینی ترکیبی از گرایش و نگرش خوش‌بینانه در مورد افراد، اشیاء، خود، رخدادها و خلقت (جهان طبیعت) است که براساس آن فرد انتظار نتایج خوب و امیدوارکننده براساس توانایی‌های خود از جهان و رویدادهای آن دارد. فرد خوش‌بین بر این باور است که احتمالاً نتایج مثبتی را خواهد دید. در تربیت دینی فرد به وعده‌ها و بشارت‌های الهی خوش‌بین است و ضمن باور بر اینکه در این دنیا انجام کارهای خیر و انسان‌دوستانه، بهزیستی، سعادت و سلامت روان او را تأمین می‌کند، در دنیای آخرت نیز از رضایت و پاداش الهی برخوردار خواهد شد.

تاب‌آوری چهارمین مؤلفه سرمایه روان‌شناختی بر ظرفیت بازگشت از دشواری پایدار و توانایی در ترمیم خویش است. این قابلیت باعث می‌شود تا انسان پیروزمندانه از رخدادهای ناگوار بگذرد و به‌رغم قرار گرفتن در معرض فشارهای شدید، شایستگی اجتماعی، شغلی و تحصیلی او توسعه یابد (حضور و همکاران، ۱۳۹۲). از این‌رو تاب‌آوری روشی برای اندازه‌گیری توانایی فرد در مقابله با عوامل استرس‌زا و تهدیدکننده سلامت روانی او است. در آموزه‌های دینی و قرآن کریم، توصیه‌های زیادی به صبر در مقابله با ناملایمات شده است؛ به طوری که فرد صبور (با تاب‌آوری بالا) فرد شایسته و قابل ستایش به‌شمار می‌آید. از انواع صبرهای توصیه شده، صبر بر بلا، صبر در تجارب دینی و معنوی

(طاعت)، صبر بر پرهیز از رفتارهای ناهنجار (گناه) است. فردی که دارای تاب‌آوری بالا است، در حوزه تربیت دینی و کنش‌های دین‌محور و حتی صحنه‌های واقعی زندگی نیز فرد شایسته و با قابلیت‌های بالا است.

سرمایه روان‌شناسی براساس مجموعه‌ای از انتظارات و تفکر مثبت مانند عامل دانستن خود، هدف‌مند بودن، انتظارات مثبت نسبت به حال و آینده شکل گرفته است و هیجان‌ات مثبتی را هم به دنبال دارد (رستگار، صیف و عابدینی، ۱۳۹۵). نتایج برخی پژوهش‌ها بیانگر آن است که سرمایه روان‌شناختی ده درصد عملکرد افراد را افزایش می‌دهد. این سرمایه در مقایسه با سرمایه مالی، اجتماعی و انسانی، از مزیت رقابتی پایدار برخوردار است. لوتانز و همکاران (۲۰۰۷) بر این باورند که سرمایه روان‌شناختی با تکیه بر روان‌شناسی مثبت‌گرا باعث ارتقاء ارزش سرمایه انسانی و اجتماعی می‌شود (هویدا، مختاری و فروهر، ۱۳۹۱) و به تبع آن انتظار می‌رود سرمایه معنوی نیز از رشد غنای بیشتری برخوردار شود. سرمایه روان‌شناختی پیش‌بینی‌کننده بهزیستی و سلامت روانی بوده و سلامت روانی نیز زمینه بسیار مناسبی برای اندوختن سرمایه معنوی است. یکی از نقش‌های سرمایه روان‌شناختی نقش تعدیل‌کنندگی آن است؛ یعنی این سرمایه می‌تواند تاثیر سایر متغیرها (استرس، خستگی هیجانی و افسردگی) را بر عملکرد شغلی و غیرشغلی تعدیل کند. همچنین مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی در یک فرایند تعاملی و ارزشیابانه (حضور و همکاران، ۱۳۹۲) معنی زندگی فرد را سامان داده، باعث تداوم کوشش فرد در موقعیت‌های پرفشار شده، او را برای وارد شدن به صحنه عمل آماده می‌نماید؛ تا با مقاومت سرسختانه، در رسیدن به اهداف خود پایدار باشد.

۵. نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر بررسی نقش سرمایه روان‌شناختی در تربیت دینی بود. نتایج نشان داد که سرمایه روان‌شناختی و مؤلفه‌های اساسی آن در کنشگری دینی می‌تواند منبعی برانگیزاننده و استمراربخش باشد و احتمال رسیدن به بهجت درونی و معنوی و قدرت روحی و کسب صفات الهی را افزایش دهد. به عبارت دیگر، سرمایه روان‌شناختی مسیر رسیدن به خداگونگی افراد - به عنوان غایت تربیت دینی - را هموار می‌سازد و توان و انرژی روانی لازم را در شرایط دشوار و محدودیت‌ها، موانع و استمرار فعالیت‌ها تأمین می‌نماید. بر پایه نظریه رشد ایمانی فاولر، تعامل کودک با افراد مهم زندگی‌اش در رشد ایمانی او نقش ایفا می‌کند. بنابراین، برای تربیت دینی و ایمانی کودک لازم است این تعامل مورد توجه و تأکید قرار گیرد (زندوانیان، طیبی و رسولی، ۱۳۹۴). مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی و

تربیت دینی به طور مستقیم یا با طیف معانی مؤلفه‌ها درهم تنیده شده‌اند؛ به طوری که چهار مؤلفه سرمایه روان‌شناختی (خودکارآمدی، امیدواری، خوش‌بینی و تاب‌آوری) می‌توانند یکی از پیش‌آیندهای ایجاد و تداوم رفتارهای دینی محسوب شوند و افراد با داشتن این سرمایه، آمادگی لازم را برای ورود به صحنه عمل، پیدا کنند و از پشتکار، مقاومت و سرسختی (صبر) برای دستیابی به اهداف برخوردار شوند. تاب‌آوری ظرفیت افراد را در برابر تردیدها و دشواری‌های مسیر تربیت دینی را افزایش می‌دهد و پس از آن براساس آیات قرآن کریم مانند انشراح (۵-۶) که در آن به آسانی بعد از سختی‌ها اشاره می‌شود، امید و امیدوار بودن به گشایش امور را در دل زنده می‌کند؛ بنابراین، صبر و تاب‌آوری و امید و امیدواری هر دو از مؤلفه‌های مشترک سرمایه روان‌شناختی و تربیت دینی است و آیه «از صبر و نماز کمک بگیرید»، نیز می‌تواند مؤید همین نکته باشد (بقره، ۴۵).

خوش‌بینی نوعی نگرش و طرز تفکر به جهان هستی و اجتماع است. افراد بر اساس آن رویدادها را معمولاً خوب و مثبت تفسیر می‌کنند. این نوع نگرش آموختنی است و در صورت آموزش صحیح می‌تواند پیش‌بینی‌کننده کامیابی‌های زندگی باشد. خوش‌بینی با شادمانی، موفقیت بالا، سلامت جسمی و روحی و توفیق در خنثی نمودن عوامل استرس‌زا و دور کردن تفکرات بدبینانه و امیدواری مرتبط است (عیسی مراد و خلیلی صدرآباد، ۱۳۹۶). بدبینی که در نقطه مقابل خوش‌بینی قرار دارد، به افسردگی، موفقیت پایین و بروز بیماری‌های جسمی و روحی منجر می‌شود. پژوهش‌ها نشان می‌دهد سرمایه روان‌شناختی بهتر از هر ویژگی فردی دیگر می‌تواند عملکرد و خشنودی را پیش‌بینی کند (رشیدی و همکاران، ۱۳۹۵). بنابراین، اگر مربی و دانش‌آموزان در مسیر تربیت دینی علاوه بر سایر مؤلفه‌ها، از سرمایه روان‌شناختی مناسبی برخوردار باشند، در شرایط مختلف به ویژه دشواری‌ها به پیش می‌روند و ضمن خوش‌بینی، با آینده، امیدوارانه روبه‌رو می‌شوند. نکته قابل ذکر دیگر تقویت قدرت اکتشاف زیر سایه تربیت دینی است؛ یعنی فرد با استفاده از فرصت‌ها و امکاناتی که تربیت دینی در اختیارش قرار می‌دهد، می‌تواند ظرفیت وجودی (استعداد) خویش را کشف و شکوفا نماید و همچنین با نگاه عمیق در محیط و دنیای اطراف خود دست به اکتشاف می‌زند. از آنجایی که فرایند کشف و پرورش فرایندی زمان‌بر، دقیق و نیازمند صبر و تاب‌آوری بالایی است، برخوردار بودن مربی و مربی از سرمایه روان‌شناختی ضمن ایجاد روحیه تحرک و پویایی، کاستی‌ها را ترمیم و با انرژی مضاعف برای رسیدن به هدف، افراد را به تکاپو وادار می‌سازد.

براساس یافته‌های پژوهش و توجه به رشدپذیری مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی، پیشنهاد می‌شود آموزش سرمایه روان‌شناختی در برنامه‌های رسمی و غیررسمی دانش‌آموزان و دانشجویان قرار گیرد.

همچنین با توجه به نزدیکی و تعامل مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی و تربیت دینی از تربیت دینی برای ارتقاء سرمایه روان‌شناختی و از سرمایه روان‌شناختی برای تربیت دینی عمیق و پایدار استفاده شود؛ یعنی با تأکید و توجه به جایگاه سرمایه روان‌شناختی در تربیت دینی، رشد وجوه مختلف تربیت دینی را می‌توان رقم زد. همچنین پیشنهاد می‌شود عوامل موثر در تربیت دینی در مدارس و دانشگاه‌ها اعم از مدیران، معاونین و کارکنان، معلمان و اساتید در تمامی مراکز آموزشی از طریق برگزاری دوره‌های دانش‌افزایی و گفتگوی تربیتی و حرفه‌ای از نگرش مثبت و مناسب نسبت به تربیت دینی برخوردار باشند و سرمایه روان‌شناختی خود را برای اثربخشی بهتر غنی‌تر نمایند. در این راستا علاوه بر برگزاری دوره‌های تربیت دینی و سرمایه روان‌شناختی، برگزاری نشست‌های علمی تخصصی با حضور خبرگان تربیت دینی و روان‌شناسان مثمرتر است. علاوه بر این، برگزاری جلسات مشاوره و گفتگوی حرفه‌ای در شکل‌گیری ذهنیت مناسب نسبت به سرمایه روان‌شناختی و تربیت دینی مفید خواهد بود. همچنین استفاده تلفیقی از تربیت دینی و سرمایه روان‌شناختی کمک می‌کند تا افراد از معنی زندگی عمیق برخوردار شوند. پیشنهاد نهایی این نوشتار، استفاده از هویت ملی و فرهنگی در شکل‌گیری سرمایه روان‌شناختی است.

— منابع —

قرآن کریم.

- اعرافی، علیرضا؛ حسین‌پناه، علی (۱۳۹۲). نقش نخبگان دینی در تربیت دینی. *اسلام و پژوهش‌های تربیتی*، ۶(۱۱)، ص ۲۵-۴۴.
- افخمی اردکانی، مهدی؛ توکلی، عبدالله (۱۳۹۵). توسعه سرمایه اجتماعی و سرمایه روان‌شناختی در پرتو سبک زندگی. *مطالعات اسلام و روان‌شناسی*، ۱۰(۱۹)، ص ۳۱-۵۶.
- باقری، خسرو (۱۳۸۴). *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*. تهران: انتشارات مدرسه.
- بهادری خسروشاهی، جعفر؛ هاشمی نصرت آباد، تورج؛ باباپور خیرالدین، جلیل (۱۳۹۱). رابطه سرمایه روان‌شناختی با سرمایه اجتماعی. *پژوهش و سلامت*، ۲(۱)، ص ۱۴۵-۱۵۳.
- تلخابی، محمد (۱۳۹۵). رویکرد شناختی به تربیت دینی. *فلسفه تربیت*، ۲(۱)، ص ۷۱-۹۰.
- چناری، مهین؛ کرباسیان، فاطمه (۱۳۹۴). جایگاه زبان سکوت در تربیت دینی. *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ۳(۵)، ص ۱۲۱-۱۴۶.
- حضوری، محمدجواد؛ صالحی، علی؛ دانایی‌فرد، حسن؛ نجاری، رضا (۱۳۹۲). طراحی مدل ارتقاء سرمایه روان‌شناختی در سازمان‌های دولتی ایران. *پژوهش‌های مدیریت در ایران*، ۱۷(۳)، ص ۲۳-۴۷.
- خالدین، محمد (۱۳۹۶). بررسی اثربخشی معنادرمانی گروهی بر ارتقاء سرمایه روان‌شناختی افراد معناد. *پژوهش‌های دانش نظامی*، ۱۶(۳)، ص ۱۲۰-۱۰۳.
- خسروزادگان نژاد، حسین؛ شیرشکن، سعید؛ پورباقری، ایمان (۱۳۹۲). *سرمایه معنوی جزء جدید سرمایه فکری*. در: شیراز: اولین کنفرانس ملی حسابداری و مدیریت.
- رستگار، احمد؛ صیف، محمدحسین؛ عابدینی، یاسمین (۱۳۹۵). ارائه مدل علی روابط سرمایه‌های روان‌شناختی و هیجانات تدریس: نقش واسطه‌ای خستگی هیجانی. *پژوهش‌های کاربردی روان‌شناختی*، ۷(۴)، ص ۵۱-۷۱.
- رشیدی، علیرضا؛ حجت‌خواه، سید محسن؛ رسولی آراس؛ جمعی، مهرداد (۱۳۹۵). رابطه علی استعداد از طریق طرح واره‌های ناسازگار اولیه، سرمایه روان‌شناختی و نیازهای روان‌شناختی با میانجی‌گری الگوهای ارتباط خانواده. *اعتیادپژوهی سوء مصرف مواد*، ۱۰(۴۰)، ص ۴۵-۶۴.
- زندوانیان، احمد؛ طیبی، راضیه؛ رسولی، رؤیا (۱۳۹۴). نظریه رشد ایمانی فالور به عنوان چارچوبی برای تربیت دینی. *ادیان و عرفان*، ۴۸(۱)، ص ۶۷-۷۹.
- سلحشور، احمد؛ خنکدار طارسی، معصومه (۱۳۹۲). چالش‌ها و افق‌های نظریه پیچیدگی در تربیت دینی. *راهبرد فرهنگ*، ۲۴(۲)، ص ۱۱۷-۱۳۹.
- سلطانی کوهانستانی، مریم؛ فنی اصل، عباس (۱۳۹۸). بررسی دیدگاه پل هرست در باب تربیت دینی بر مبنای تنوری تربیت فضیلت محور افلاطون. *فلسفه تربیت*، ۴(۱)، ص ۱۱۱-۱۳۶.
- سید جوادین، سید رضا؛ فیاضی، مرجان؛ بلوچی، حسین؛ فارسی‌زاده، حسین (۱۳۹۳). تأثیر سرمایه روان‌شناختی بر کیفیت ارائه شده به مشتریان توسط کارکنان باجه با میانجی‌گری رضایت شغلی. *مطالعات رفتار سازمانی*، ۳(۱۱)، ص ۸۸-۱۱۴.
- سیف، علی اکبر (۱۳۹۵). *روان‌شناسی پرورشی نوین: روان‌شناسی یادگیری و آموزش*. تهران: نشر دوران.
- شریف‌زاده، حکیمه سادات؛ تسلیمان، ناصر؛ جوادی بورا، محمدعلی (۱۳۹۵). جایگاه زیبایی‌شناسی در تربیت دینی.

- فلسفه تربیت، ۱(۱)، ص ۲۹-۵.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- صادق‌زاده قمصری، علیرضا (۱۳۸۰). راهنمای برنامه‌دستی تعلیمات دینی دوره دبیرستان و پیش‌دانشگاهی در بوته نقد. *تربیت اسلامی*، شماره ۶، ص ۲۴۲-۲۰۹.
- طهرانی آزاد، لیلا؛ مجتبایی، مینا (۱۳۹۸). روابط ساختاری بین رضایت زناشویی و حل تعارض براساس نقش میانجی‌گر سرمایه‌های روان‌شناختی زوج‌ها. *روانشناسی کاربردی*، ۳(۵۱)، ص ۴۹۶-۴۷۵.
- عبدی، حمزه (۱۳۹۱). *سعادت و شادکامی از دیدگاه اسلام*. قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
- عیسی مراد، ابوالقاسم؛ خلیلی صدری، مریم (۱۳۹۶). بررسی رابطه کار- خانواده و استرس شغلی با نقش تعدیل‌گر سرمایه روان‌شناختی. *فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی*، ۸(۲۹)، ص ۱۸۷-۲۰۶.
- فیاض، ایراندخت؛ شرفی، حسین (۱۳۹۸). کمال‌گرایی دینی و نسبت تساهل با آن در تربیت دینی. *مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۸(۴۶)، ص ۱۴۴-۱۲۵.
- قاسم پوردهاقانی، علی؛ جعفری، سید ابراهیم (۱۳۸۸). سازواره‌ها و ناسازواره‌های تلقین در تربیت دینی. *تربیت اسلامی*، ۴(۸)، ص ۴۳-۲۷.
- کشاوری، سوسن (۱۳۸۷). شاخص‌ها و آسیب‌های تربیت دینی. *تربیت اسلامی*، ۳(۶)، ص ۱۲۲-۹۳.
- گل‌پرور، محسن؛ دارایی، نفیسه؛ خیاطان، فلور (۱۳۹۳). ساخت مقیاس فرم کوتاه سرمایه معنوی و بهزیستی معنوی اسلامی. *انسان‌پژوهی دینی*، ۱۱(۳۲)، ص ۱۸۸-۱۶۷.
- گل‌پرور، محسن؛ قاسمی، مریم؛ مصاحبی، محمدرضا (۱۳۹۳). الگوی نقش مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی در رضایت از زندگی در همسران ایثارگران شهرکرد. *مطالعات زنان*، ۱۲(۱)، ص ۱۴۰-۱۱۹.
- مدنی‌فر، محمدرضا (۱۳۹۴). ایمان، شک و تربیت دینی. *فلسفه تربیت*، ۱(۱)، ص ۱۱۴-۹۱.
- هاشمی نصرت‌آباد، تورج؛ باباپور خیرالدین، جلیل؛ بهادری خرمشاهی، جعفر (۱۳۹۱). نقش سرمایه روان‌شناختی در بهزیستی با توجه به اثرات تعدیلی سرمایه اجتماعی. *پژوهش‌های روان‌شناختی اجتماعی*، ۱(۴)، ص ۱۴۴-۱۲۳.
- هویدا، رضا؛ مختاری، حجت‌الله؛ فروهر، محمد (۱۳۹۱). رابطه مؤلفه‌های سرمایه روان‌شناختی و مؤلفه‌های تعهد سازمانی. *پژوهش‌های علوم شناختی و رفتاری*، ۲(۳)، ص ۵۶-۴۳.
- یزدخواستی، علی؛ بابایی‌فرد، اسدالله؛ کیانی، اعظم (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر تربیت دینی دانشجویان دانشگاه کاشان. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۳(۹)، ص ۱۵۲-۱۲۹.
- Avey, J.B., Reichard, R.J., Luthans, F. & Mhatre, K.H. (2011). Meta-analysis of the impact of positive psychological capital on employee attitudes, behaviors, and performance. *Human Resource Development Quarterly*, 22(2), P.127-152
- Fisher, J. (2010). Item response theory analysis of the spiritual well-being questionnaire. *Religions*, Vol.1.
- Hobfoll, S. (2002). Social and psychological resources and adaptation. *Review of General Psychology*, 6, P.307-324.
- Luthans, F., Avolio, B.J., Avey, J.B. & Norman, S.M. (2007). Positive psychological capital: measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3), P.541- 572.
- Othman, N. & Nasurdin, A.M. (2011). Work Engagement of Malaysian Nurses: Exploring the Impact of Hope and Resilience. World Academy of Science. *Engineering and Technology*, No. 60, P.1702-1706.